

UOT:94(479.24).

**AZƏRBAYCAN TÜRKLƏRİNİN YERLİ HEYVAN İRQLƏRİNİ
ƏHLİLƏŞDİRMƏ TARİXİ**

Əmirli İsrail Cəlal oğlu
Bakı Dövlət Universiteti
amirovisrail04@gmail.com.

Xülasə: *Heyvanların əhliləşdirilməsi Azərbaycan türklərinin və digər türk xalqlarının köçəri həyata başlamasına səbəb oldu. Bu proses heyvanların əhliləşdirilməsi ilə məşğul olan bir çox xalqlar arasında baş vermişdir.*

Nəticədə zaman keçdikcə otlaqlar və su hövzələrinin yerləri köçəri tayfalar tərəfindən öyrənilmiş, köçərilik öz yerini zamanla yarımköçəriliyə vermişdir.

Hər bir türk xalqı kimi, Azərbaycan türkləri də öz bölgələrində olan yerli heyvan irqlərini əhliləşdirməyə başlamışdır. Sivilizasiyanın inkişafında iştirak edən türk xalqları heyvan və quşları əhliləşdirərək oturaq həyat tərzinə keçmişlər. Bununla belə, eyni zamanda feodalizm dövründə də köçəri və yarımköçəri şəraitdə yaşayan türk tayfaları da olmuşdur.

Açar sözlər: köçərilik, yarımköçərilik, yerli irqlər, Azərbaycan türkləri, heyvanlar və quşlar.

Ключевые слова: кочевничество, полукочевство, местные расы, Азербайджанские тюрки, животные и птицы.

Keywords: Nomadism, semi-nomadism, local races, Azerbaijani Turks, animals and birds

Köçərilik dövründə Azərbaycan türklərinin yerli heyvan irqlərini əhliləşdirmə tarixi.

İbtidai icma dövründən başlayaraq türk xalqları əsas məşğuliyyət sahəsi olaraq heyvandarlıqla məşğul olmuşlar. Demək olar ki, bu xalqlar heyvandarlıqla öz yaşamlarını qurmuşlar. Ona görə də digər xalqlar kimi müxtəlif heyvanları əhliləşdirmişlər. Bu heyvanlar içərisində mal-qara və davarlar üstünlük təşkil etmişdir.

Demək olar ki, əhliləşdirilən heyvanlar nəticəsində bu insanlar həm qidalarını, həm də geyim vasitələrini əldə etmişlər.

Türk xalqları içərisində Azərbaycan türkləri də müxtəlif heyvanları əhliləşdirmişlər. Bu heyvanlar içərisində yerli irqlər üstünlük təşkil etmişdir. Hər bir türk xalqı kimi Azərbaycan türkləri də öz regionlarında mövcud olan heyvanları əhliləşdirmişlər. Bunların sırasına Alagöz inəkləri, Qaradolaq qoyunları, Qaragöz uzunqulağı, Qarabağ atları, Dilboz atları, Ağdam xoruzları, İpək toyuqları, Qanqal çoban itləri, Qars qazları və digər heyvan irqləri daxildir.

Çox yanlışlıqla Sovet dövründə belə bir fikir ortaya atılmışdır ki, ibtidai icma insanların hamısı mağaralarda məskunlaşmışlar. Ancaq Azərbaycan, eləcə də digər türk xalqlarının açıq ərazilərdə məskunlaşan qəbilə və tayfaları haqqında düşərgə məlumatları mövcutdur.

Demək olar ki, heyvanların əhliləşdirilməsində əksər türk xalqları iştirak etmişlər. Hər bir türk xalqı öz regionunda olan heyvanları əhliləşdirmişlər.

Demək olar ki, heyvanların əhliləşdirilməsində iştirak edən əksər xalqlar köçərilik dövrünü keçmişlər. Azərbaycan türklərinin heyvanları əhliləşdirməsi e.ə VIII min illikdən başlayaraq başlamışdır. İlk heyvanların əhliləşdirilməsi, həm də köçəri həyatın başlanğıcı hesab oluna bilər. İnsanların heyvanları saxlamaq üçün tikinti texnikasını bilməmələri məhz onların köçəri həyata başlamasının səbəbi olmuşdur. Köçərilik şəklində başlayan heyvandarlıq,

zamanla yarım köçərilik şəklinə keçmişdir. Yəni qəbilə və tayfalar bəlli regional ərazidə yarım köçəri şəklində heyvandarlıqla məşğul olmuşlar. Bu həm də əhliləşdirilmiş heyvanlarla birlikdə hərəkət edən qəbilə və tayfaların zamanla daha geniş arealda məskunlaşmasına şərait yaratmışdır. Digər bir amil isə iqlimin təsirləri nəticəsində heyvanların yayda və qışda otarılması da yarımköçəriliyə səbəb olan amillərdən olmuşdur.

Azərbaycan türklərinin köçərilik şəklində heyvandarlıqla məşğul olma dövrü Mezolit və Neolit dövrlərini (e.ə VIII-VI minillikləri) əhatə etməkdədir. (Mezolit və Neolit dövrlərində yaşayan qəbilə və tayfaların evləri yox idi. Onlar köçəri olaraq yaşayırdılar). Mezolit dövründə əhliləşdirilən heyvanlar Alagöz inəkləri, Qaradlaq qoyunları, Qaragöz uzunqulağı, Qanqal çoban itləri olmuşdur.

Burada bir məsələ diqqətə alınmalıdır ki, köçərilik nizamsız hərəkətdir. Yarım köçərilik isə nizam üzrə hərəkətdir (Yəni yayda yaylağa, qışda qışlağa). Ona görə də belə demək olar ki, türk xalqları, o cümlədən Azərbaycan türkləri də köçərilik şəklində başlayan heyvandarlıq formasını sonradan, yarım köçəri şəklində davam etdirmişlər.

Türk tayfalarına məxsus bir sıra qəbilə və tayfalar feodalizm dövründə də yarım köçəri şəklində heyvandarlıqla məşğul olmuşlar.

Köçərilik dövründə qəbilə və tayfalar tez-tez yerlərini dəyişməyə məcbur olurdular. Bununla yanaşı onlar harada su mənbələrinin olması, harada otlaqların olmasını da öyrənirdilər. Məhz bu amil onların sonradan yarım köçəriliyə (yayda yaylağa, qışda qışlağa köçməsinə səbəb olurdu) keçməsinə səbəb olurdu. Köçərilərin sivilizasiyanın inkişafında rolu adlı məqalədə göstərilir ki, köçəri xalqların kurqanlarına bütün Avrasiyada, Ukraynada, Çində Koreyada, Qafqazda, Altayda, Qazaxıstan və Monqolustanda, Sibirdə, Yaponiyada rast gəlinir. (3)

Azərbaycanda da məhz belə kurqanlara rast gəlinməkdədir. Bu kurqanlar türk xalqlarına məxsus qəbir abidələridir. Mezolit və Neolit dövrünə aid olan bu qəbir abidələrində türk xalqlarının köçərilik tarixini və o cümlədən hansı heyvanların əhliləşdirdiyini görmək mümkündür.

Məqalədə məlumat verilir ki, köçəriliyin iki növü var. Bunlardan biri **horizontal** köçərilikdir. Horizontal köçəriliklə məşğul olanlar qeyri-müəyyən, məsafələr arasında güzəran keçirir, ot - örüş ardınca diyar-diyar, ölkə-ölkə gəzirlər. Düşükləri yurda bir də qayıtmırlar.

İkinci qismi köçəriliyə **vertikal** köçərilik deyilir. Vertikal köçərilər müəyyən məsafə arasında, yaylaq-qışlaq həyatı yaşayırlar. (Müəllif. Burada yarım köçəriliyi nəzərdə tutur.)

Türklər yüzillər boyunca heyvanlarla nəhəng Avrasiya qitəsini bu ucundan o ucuna fəth etmişlər.

Qərblilərin "köçəri" damğası vurduğu, aşağı mədəniyyət səviyyəsi kimi baxdığı bu mədəniyyət ünsürü qəsdən və bilərəkdən geri qalmış, gəlişməmiş bir mədəniyyət olaraq göstərilmişdir. "Barbar köçərilərin" yaşadıkları vəhşi çöl dedikləri yerləri bilərək mədəniyyətdən uzaq bölgələr olaraq göstərmişdir. (2)

Burada bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, insanların oturaqlaşmasına səbəb də məhz heyvanların əhliləşdirilməsi zəmin yaratmışdır. Belə ki, heyvanları soyuqdan və qarətçildən qorumaq məqsədilə başlayan bu amil, bununla yanaşı heyvanları başqa cür saxlamağın qeyri mümkün olması, yarım köçəri kəndlərinin və sonradan isə şəhərlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Oturaqlaşma dövründə Azərbaycan türklərinin yerli heyvan ırqlarını əhliləşdirmə tarixi

Azərbaycan türklərinin oturaqlaşma dövrü Eneolit dövrünü əhatə edir. Arxeoloji məlumatlara əsasən Azərbaycan türkləri Eneolit dövründən başlayaraq çay, göl dəniz

ətraflarında eləcə də digər su mənbələri ətrafında (bulaqlar, kəhrizlər və s) oturaqlaşmağa başlamışlar. Yarım köçəri əhalinin bir hissəsi isə yaylaqlarda məskunlaşmışdır. Bu Azərbaycan türkləri arasında yarım köçəriliyi aradan çıxarmamış bir sıra qəbilə və tayfalar müasir günlərə qədər yarım köçəriliyi davam etdirmişdir.

Eneolit dövründə Azərbaycan türkləri Qarabağ atları, Dilboz atları, Ağdam xoruzları, İpək toyuqları, Qars qazlarını, Bakı göyərçinlərini, Tekir pişiklərini təsərrüfat mənasibətlərinə cəlb etmişlər. Burada evlərin mühüm rolu olmuşdur. Çünki quşları və digər heyvanları saxlamaq üçün damlar lazım idi. Quşların bir qismi isə daha gec dövəndə əhliləşdirilmişdir. Bunların sırasına hinduşka, ördək, bildirçini aid etmək olar. Bu canlıların bir qismi ya gec dövəndə əhliləşdirilmiş, yaxudda insanlar tərəfindən idxal olunmuşdur.

Atların əhliləşdirilməsi də Eneolit dövəründə baş vermişdir. Arxeoloji məlumatlara əsasən Eneolit dövrünə aid Cəlilabadda at skeletləri tapılmışdır. Atlardan minik vasitəsi kimi və xış əkinçiliyinin geniş yayılmasında istifadə olunmuşdur.

Vəli Baxşəliyev əsərdə məlumat verir ki, Eneolit dövəründə Şomutəpə, Töyrətəpə, Cinnitəpə, Arzamas təpəsi və digər yaşayış yerləri oturaqlaşmış insan məskənləri olmuşdur. (1, səh, 32), Müəllif eyni zamanda, qəbirlərin ikisində it skeletinə rastlandığını da qeyd edir. Araşdırmalar itlə dəfn etmənin Azərbaycanda uzun müddət davam etdiyini göstərir. İtlə bağlı dəfnə Naxçıvanda Sarıdərə nekropolunda, Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid qəbir abidələrində də rastlanması bunu təsdiq edir. İtlə bağlı inancların yaranması heyvandarlıqla əlaqəli idi. (1, səh, 45)

Bu heyvanların təsərrüfat mənasibətlərinə cəlb edilməsi icma mənasibətlərinin yaranması və xüsusi mülkiyyətin inkişafına səbəb olmuşdur. Bunun nəticəsində qoşa nigahlı ailələr yaranmışdır. Qoşa nigahlı ailələrin yaranması ilə xüsusi mülkiyyətin əsası qoyulmuşdur. Xüsusi mülkiyyətin yaranması isə qəbilə və tayfaların qorunmasını labüd etmiş, bunun nəticəsində ilk dövlətlər və dövlət birlikləri yaranmışdır. Yarım köçəri qəbilə və tayfalarda isə xüsusi mülkiyyət ümumi icmanın şəklinə davam etmişdir. Ona görə belə demək olar ki, oturaqlaşmış qəbilə və tayfalar, yarım köçəri icmalardan daha tez formada ailə formasında xüsusi mülkiyyətə keçmişlər.

Nəticə. Məqalədə Azərbaycan türklərinin digər türk xalqlarında olduğu kimi köçərilik və yarım köçərilik tarixi kəşf olundu. Bununla yanaşı Azərbaycan türklərinin Sivilisasiyanın inkişafına töhfə olaraq bir çox heyvanları və quşları əhliləşdirdiyi göstərildi. Əhliləşdirilən heyvan və quşların əsasən yerli irqlər olduğu qeyd edildi. Əhliləşdirilən bu heyvanlar və quşlar nəticəsində oturaq həyatın başladığı kəşf olundu.

Ədəbiyyat

1. Vəli Baxşəliyev Azərbaycan Arxeologiyası I cild Bakı – 2006, [www. anl.az](http://www.anl.az)
2. Köçəri həyat tərz, www.24media.az
3. Köçərilərin sivilisasiyanın inkişafında rolu, www.moluch.ru

HISTORY OF DOMESTICATION OF LOCAL ANIMAL BREEDS BY AZERBAIJANI TURKS

Amirli Israil Calal

Summary

Domestication of animals was the reason for migration of Azerbaijani Turks and other Turkic peoples. This process took place in many nations involved in the domestication of animals. As a result, over time, pastures and water areas were discovered by nomadic tribes, and nomadism gave way to semi-nomadism.

As in every Turkic nation, Azerbaijani Turks have domesticated animals and birds located in their regions. As a result of this, local races were formed. The Turkic peoples, who participated in the development of civilization, moved to a sedentary life by domesticating animals and birds. However, at the same time, there were Turkish tribes living in a nomadic and semi-nomadic way during feudalism.

ИСТОРИЯ ОДОМАШНИВАНИЯ МЕСТНЫХ ПОРОД ЖИВОТНЫХ АЗЕРБАЙДЖАНСКИМИ ТЮРКАМИ

Амирли Исраил Джалал оглы

Резюме

Одомашнивание животных стало причиной миграции азербайджанских тюрков и других тюркских народов. Этот процесс происходил у многих народов, занимавшихся одомашниванием животных. В результате со временем пастбища и водоемы были открыты кочевым племенам, а кочевничество уступило место полукочевому.

Как и в каждом тюркском народе, азербайджанские тюрки имеют домашних животных и птиц, обитающих в их регионах. В результате этого образовались местные расы. Тюркские народы, участвовавшие в развитии цивилизации, перешли к оседлому образу жизни путем приручения животных и птиц. Однако в то же время существовали тюркские племена, жившие кочевым и полукочевым образом во времена феодализма.

Rəyçi: dos. A.A.Məmmədli

Daxil olma tarixi 24 may 2024-cü il